

ԴԱՍԱԿԱՆ ՏԱՌԱԴԱՐՁՈՒԹԵԱՆ ՄԷԿ ՔԱՆԻ ՀԱՐՑԵՐ

ԱՐՄԵՆԱԿ ԵԴԻԱՅԵԱՆ
armenag@gmail.com

Տառադարձութիւնը՝ որեւէ լեզուի բառերու այլ լեզուով արձանագրութիւնն է, որ կրնայ ըլլալ ժամանակաւոր կամ մնայուն: Թէ՛ եւ ստուգաբանօրէն կը կրենք այն տպաւորութիւնը, թէ «դարձողը» տառն է, ինչ որ բոլորովին սխալ չէ անշուշտ, կամ մի՛այն տառն է, սակայն խորքին մէջ տառադարձութիւնը լայնօրէն կը յենի թէ՛ փոխատու լեզուի, թէ՛ փոխառու լեզուի մէջ տուեալ բառի ունեցած արտասանութեան վրայ: Վճռորոշ գործօնը, վերջին հաշուով, արտասանութիւնն է: Մեր մատենագրութեան արշալոյսին, այսինքն՝ Ե. դարու առաջին կէսին, հայերէնը տառադարձական շատ խոր ու լայնածիր ամենօրեայ հաստատած էր, քանի առաջին անգամ թուղթին պիտի յանձնուէր երեք իրարմէ բոլորովին տարբեր լեզուներէ՝ պարսկերէնէ, ասորերէնէ եւ յունարէնէ մասամբ նաեւ լատիներէնէ ու եբրայերէնէ, կատարուած տարաբնոյթ փոխառութիւններու հսկայ պաշար մը:

Ասոնցմէ՝ պարսկականները յառաջացած էին միայն բանաւոր ճամբով եւ ունէին ժողովրդախօսակցական երկար անցեալ մը, քանի պարսկերէնը մեր նախնիներուն ծանօթ էր բազմադարեան շփումներու ճամբով: Այս փոխառութիւնները, որոնց թիւը (մօտաւորապէս 1400 արմատ) կը գերազանցէ միւս բոլորինը, կը բնորոշուին իրենց, կարելի է ըսել, անմիօրինակութեամբ ու անկանոնութեամբ: Այպէս է քանի անոնք կատարուած են բանաւոր ճամբով, լսովի. հայը պարսկական բառերը արձանագրած է այնպէս, ինչպէս ընկալած է զանոնք պարսիկին բերնէն, մինչ գրաւոր պարսկերէնը դեր չէ ունեցած մեր մատենագրական բարբերուն մէջ: Այս պարագային միօրինակութիւնը հակամէտ էր խախտելու թէ՛ պարսիկ արտասանողին կողմէ, թէ՛ հայ ընկալողին կողմէ, որ միաժամանակ արձանագրողն էր: Ոչ մէկ գրաւոր աղբիւր¹ միջամտած է, որպէսզի հաւանական անմիօրինակութիւնները դարմանուէին կամ նուազէին:

Բաական տարբեր է պատկերը ասորական փոխառություններին, որոնց թիվը կը հասնի մօտաւորապէս 210-ի: Ասոնք կը բնորոշուին իրենց յարաբերական կանոնաւորութեամբ, քանի որ ասորերէնը, 4-5 դար շարունակ միայն բանաւոր ճամբով թափանցել է ետք, ե. դարուն գրաւոր շատ խոր արմատներ ձգեց մեր բարբերուն մէջ, մէկ կողմէ՝ շնորհիւ այն մեծաթիւ ասորի հոգեւորականներուն ու քարոզիչներուն, որոնք աւելի քան մէկ դարէ ի վեր կը գործէին Հայաստանի տարածքին՝ ի ձեռի ունենալով ասորական բնագրեր, միւս կողմէ՝ շնորհիւ այն հայ ուսանողներուն, որոնք ասորերէն սորվելու կ'երթային Եդեսիա կամ ասորական այլ ուստաններ, եւ վերջապէս շնորհիւ ասորական այն լայնածիր գրականութեան, ներառեալ Աստուածաշունչ մատենանը, որ հայերէն թարգմանուեցաւ: Այս բոլոր տուեալները ի մի գալով մեր մատենագրական բարբերուն մէջ յառաջացուցած են տառադարձական բաական կայուն ու տոկուն ասանդոյթ մը, որ, ինչպէս ըսինք, կը բնորոշուի միօրինակութեան ու կանոնաւորութեան բարձր աստիճանով: Այսուամենայնիւ այս պարագային եւս կարգ մը աննշան խախտումներ ընդմիջտ բացակայ չեն, քանի որ մեր փոխառություններու հէնքը միայն գրաւոր չէ եղած: Հայ-ասորի դարաւոր հարեանութիւնը, որ կարգ մը նահանգներու մէջ (Աղձնիք, Եդեսիա, Մծբին) իսկական գոյակցութեան կը հաւասարէր, բանաւոր ճամբով մեզի կտակած է բառեր, որոնք հակամէտ էին անմիօրինակութեան, ճիշդ այն նոյն ձեւով, որուն ակնարկեցինք վերը պարսկական փոխառութեանց առթիւ: Թուենք մէկ-երկու օրինակներ՝ ասորական Kaf-ը հաւասարապէս տուած է Բ եւ Կ, Pe-ն տուած է Պ եւ Փ, Lamed-ը տուած է Ղ եւ Լ եւն.: Նկատենք, որ շատ ըմբռնելի ու սահմանափակ,- ըսենք՝ անմեղ,- բազմաձեւութիւններ են ասոնք, եւ աւելցնենք, կրկնութեան գնով, որ ասորական փոխառությունները կը բնորոշուին կանոնաւորութեան բարձր աստիճանով մը:

Ինչ կը վերաբերի յունարէնին, ապա պէտք է գիտնալ, որ հայերս որեւէ ատեն յոյներու դրացնութեան մէջ չենք գտնուած, եթէ չհաշուենք այն հոյլ մը յոյն քարոզիչները, որոնք Գրիգոր Լուսաւորորդի օրերէն սկսեալ Հայաստան հաստատուեցան ծառայելու համար այստեղ հիմնուած հայ եկեղեցիներուն ու հայ դպրոցներուն մէջ: Այսպիսիներուն վրայ կ'աւելնային այն հայ

ուսանողները, որոնք յունական ուստաններու մէջ կը թրծուէին յունարէն լեզուով ու յունական մշակոյթով, ինչպէս Սահակ Պարթեւն էր, Եզնիկ Կողբացին, Մովսէս Խորենացին եւ ուրիշներ: Հետեւաբար, այն մօտաւորապէս 900 փոխառութիւնները, որ հայերէնը կ'ընթացէ յունարէնէն, կատարուած են մասնաւորաբար թարգմանութեանց ճամբով, որոնք շատ ծաւալուն եղած են, եւ բացառուած է ժողովրդախօսակցական ճամբով կատարուած փոխառութիւնը: Այս պայմաններուն մէջ կ'անկնկալուէր, որ այդ փոխառութեանց մէջ կիրարկուած ըլլար շատ միօրինակ ու կանոնաւոր տառադարձութիւն մը. սակայն այս չէ պարագան, եւ բազմաձեւութիւնը ներկայ է յունական փոխառութեանց մէջ եւս, հաւանաբար ասոնց բարձր քանակութեան պատճառով: Այսպիսիներէն կ'արժէ թուել յատկապէս Յէ տառը, որ հաւասարապէս տուած է Քս, Կ, Գ. Քք տառը, որ տուած է Ր եւ Ռ. Իդ տառը, որ տուած է Է, Ե, Ի. Կս՝ տուած է Ու, Իւ, Ի, Ի եւ այսպէս ալ ուրիշներ:

Կը գոհանամ այս ընդհանրութիւններով, իսկ աւելի լայն տեղեկութեանց համար ընթերցողը կը յղեմ Հրաչեայ Աճառեանի *Հայոց Լեզուի Պարմութիւնի* Ա. հատորին², ինչպէս նաեւ տողերս գրողի *Մեարոպեան Տառերու Ակունքները* աշխատութեան³, որովհետեւ ներկայ յօդուածը տառադարձութեան ընդհանուր տեսութիւն մը չէ, այլ կը միտի անդրադառնալու տառադարձական մէկ քանի երեւոյթներու միայն:

ԴԱԽԻԹ

Այս յատուկ անունը ծագումով սեմական է եւ մեր բարբերուն մէջ մտած է Աստուածաշունչի ճամբով. թէեւ բոլորովին բացառուած չէ այն հաւանականութիւնը, թէ ան մեզի ծանօթ ըլլար այլապէս ալ՝ շնորհիւ եբրայական այն համայնքներուն, որոնք հաստատուած էին Հայաստանի մէջ յատկապէս Տիգրան Մեծի օրերէն սկսեալ, նոյնիսկ անկէ առաջ ալ, ինչպէս նաեւ շնորհիւ ասորիներուն, որոնց հետ մեր շփումնրը,- ինչպէս ըսինք,- սկսած են Քրիստոսէ առաջ. շատ աւելի հաւանական է այս վերջին վարկածը, քանի անունս կը թուի աւելի ժողովրդական ճամբով առնուած ըլլալ, քան թէ գրական, ինչպէս պիտի տեսնենք քիչ անդին: Այսուհանդերձ անոր նուիրագործումը թէ՛ մեզի, թէ՛ միւս

քրիստոնեայ ժողովուրդներուն համար տեղի ունեցաւ Աստուածաշունչով: Այսքանը՝ անոր ծագումին ու տարածումին մասին: Մեզ հետաքրքրողը՝ անոր գրութիւնն է, յարաբերաբար մէկ կողմէ՝ սեմական լեզուներու, միւս կողմէ՝ օտար լեզուներու, եւ ապա՝ հայերէնի:

Սեմական լեզուները՝ փինիկերէն, եբրայերէն, արամէերէն, ասորերէն, այս անունը կը գրեն արաբերէնի օրինակով՝ ⁴٤٣٤: Նոյնիսկ եթէ ինչ որ աննշան տարբերութիւններ կան արաբերէնի ու միւս սեմական արձանագրութեանց միջեւ, ապա անունիս գոնէ առաջին եւ վերջին բաղաձանները, - որ մեր քննարկումին բո՛ւն առարկան են, - միշտ նոյնն են. ան սեմական Դալեթ տառն է կամ արաբական Դալ տառը, որով կը սկսի ու կը վերջանայ այս յատուկ անունը: Արեւմտեան լեզուներու մէջ ան հիմնուած է յունական տառադարձութեան վրայ, որ Δαβὶδ է. այս պարագային եւս տառադարձական տարբերութիւնները չեն վերաբերիր անունիս առաջին ու վերջին տառերուն, որոնք միշտ նոյնն են, այսինքն՝ Δδ, որ յունական Դելտան է՝ համարժեքը սեմական Դալեթին: Յունարէնէն ան անցած է լատիներէնին՝ David տառադարձութեամբ, ապա միւս բոլոր արեւմտեան լեզուներուն:

Ասոնց բոլորին մէջ, սեմական թէ արեւմտեան, այս անունը կը սկսի ու կը վերջանայ նոյն տառով, որ կը նշէ լեզուատամային ծայնեղ պայթական մը: Այլ խօսքով՝ սեմական եւ արեւմտեան բոլոր լեզուներուն միջեւ կը գտնենք կատարեալ համապատասխանութիւն մը ու ներդաշնակութիւն մը: Արդ, հայերէնը, ահա, կու գայ խանգարելու այս համատարած ու տիեզերական միօրինակութիւնը, քանի մենք այս անունը կը գրենք Դալիթ, որուն առաջին՝ Դ տառը, ճիշդ է, նոյն լեզուատամային ծայնեղ պայթականն է միւս բոլորին պէս, սակայն վերջինը՝ Թ, բոլորովին տարբեր է. ան լեզուատամային խուլ շնչեղ պայթական մըն է, որով հայերէնը կը տարբերի սեմական թէ արեւմտեան բոլոր լեզուներէն: Այս զարմանալի ու անակնկալ շեղումն ալ արդարօրէն գայթակղեցուցած է Աճառեանը, որ կը գրէ. «Յայտնի չէ սակայն թէ որտեղից առաջացել է հայերէնում Թ վերջածայնը, որ ոչ մի լեզուի մէջ էլ չկայ»⁵: Այս առթիւ ան կը յիշատակէ իր ուսուցիչը՝ Հիւքէմանը, որ կը թուի գտնուած ըլլալ նոյն շփոթին առջեւ:

Արդ, տողերս գրողին կարելի դարձաւ, բոլորովին պատահականութեամբ մը, գտնել «ուրիշ լեզու մը»՝ եթովպերէնը, ուր այս անունը մերինին պէս կը սկսի լեզուատամնային ծայնեղ պայթականով մը, որ եթովպերէնի Դենթ տառն է, եւ կը վերջանայ լեզուատամնային խոլ շնչեղ պայթականով մը, որ եթովպերէնի Թափ տառն է: Այս անակնկալ «գիտը» կատարեցի, երբ գրադարձական փոքրիկ աշխատանք մը կը տանէի եթովպերէն Հին կտակարանին վրայ: Ուրեմն հայերէնը եւ եթովպերէնը⁶ կատարելապէս կը համապատասխանեն իրարու, ինչ որ վրիպած է Աճառեանի, համաւարար նաեւ՝ Հիւքմանի, ուշադրութենէն:

Ինչ մտածել այս համապատասխանութեան աղթիւ...:

Պէ՛տք է ենթադրել, որ ան պարզ զուգադիպութիւն մըն է...:

Կարգ մը այլ որոնումներ մեզ առաջնորդեցին հետեւեալ «յայտնաբերութեանց» եւս, որոնց անձանօթ էինք նախապէս: Առաջին՝ եթովպերէն Աստուածաշունչը թարգմանուած է 430-ին, որ մօտաւորապէս կը համապատասխանէ հայերէն Աստուածաշունչի երկրորդ թարգմանութեան, աւելի ճիշդ՝ պիտի ըլլար ըսել՝ վերանայումին, որ տեղի ունեցաւ 432-ին Սահակ կաթողիկոսի ձեռքով: Ինչպէս կը նկատենք, այս երկու թուականները կատարելապէս կը համընկնին. նման մեծ գործի մը համար 1-2 տարուան տարբերութիւնը նշանակութիւն չի կրնար ունենալ: Երկրորդ՝ եթովպացիք իրենց թարգմանութիւնը կատարած են յունական Եօթանասնից կոչուած բնագրէն, իսկ այդ նոյն Եօթանասնիցէն կատարուեցաւ նաեւ մերինին վերանայումը: Այդ ընտիր օրինակը Եզնիկ եւ Կորին իրենց հետ բերեր էին Կոստանդնուպոլիսէն, այնտեղի պատրիարքէն իբրեւ նուէր Սահակ կաթողիկոսին:

Այս զուգադիպութիւնները ստոյգ բան մը կ'ըսեն տառադարձական վերոնշեալ նոյնութեան մասին՝ հայերէնի ու եթովպերէնի միջեւ. դժբախտաբար ոչ: Եթէ յանկարծ երեւան ելլէր, ինչ որ յունական ձեռագիր մը, որ այդ թուականներուն թէկուզ ժամանակատրապէս Դաւիթ անունը գրած ըլլար յունական Թէտայով՝ Թ (այսինքն՝ Δαβιթ), որ համարժէք է հայերէնի Թ-ին եւ եթովպական Թափին, ապա հայ-եթովպական համապատասխանութիւնը պիտի ստանար իր լիարժէք բացատրութիւնը, սակայն նման բան չկայ կամ ծանօթ չէ մեզի. յունական ոչ մէկ ձեռագիր մեր ճանցած Դաւիթ անունը գրած է յունական Թէտայով, այլապէս ան-

խուսափելիօրէն ան պիտի թափանցէր ուրիշ լեզուներու եւս: Կը մնայ փնտռել հայ-եթովպական շփման այլ եզրեր, որոնք տողերս գրողէն կը խուսափին, եթէ, անշուշտ, իրօք գոյութիւն ունեցած են այդպիսիները: Յամենայն դէպս բացայայտ է, թէ մեր երկու ժողովուրդներու շատ սիրալիր յարաբերութեանց այդ վաղնջական փուլը բոլորովին անծանօթ է մեզի, եւ այնտեղ կը գտնենք շատ սպիտակ էջեր, որոնք խոցելի կը դարձնեն մեր հետազօտութիւնները: Մարջելի է, որ այս նշմարս խթան հանդիսանայ անոնց համար, որոնք կ'ուզեն հետամտել այդ հեռաւոր ժամանակներու պատմութիւնը եւ աւելի առաջ երթալ ճշմարտութեան որոնումին մէջ:

*

Մեր Դաւիթ անունի տառադարձութեան այժմ պիտի փորձեն մօտենալ այլ տեսանկիւնէ մը՝ անջատելով զայն եթովպերէնի հետ հաւանական առնչութենէ, որքան ալ այս մէկը աւելի հրապուրիչ ըլլար ինծի համար:

Հայերէնը Ի ծայնաւորէն ետք ընդհանրապէս Դ չ'ընդունիր, յատկապէս բառավերջին, ուր Ի-ին յաջորդած կը գտնենք Տ կամ Թ. ստորեւ օրինակներ.

ա) Տ՝ ականակիտ, ակնիտ (աչացաւ), Անահիտ, անկղիտ (տրիփ), բիտ, գիտ (գէտ-գիտնալ), դիտ (դէտ-դիտել), ժպիտ, լափիտ, խայտիտ, խիտ, խորափիտ, ծիտ, ծպիտ (ծպտուիլ բային արմատը), կոպիտ, կրկիտ, հովիտ, հոպիտ, ճրճիտ (գիշատիչ մը), ճիտ, ճշգրիտ, ճշմարիտ, մատիտ, մարգարիտ, միտ(իլ), նաքարակիտ, նիտ(ալ), շիտ(ակ), շիտ (բշտիկ), շոնիտ (կոնք, տաշտ), պաժիտ (ծուղակ), պաղատիտ (չոր թուզ), վճիտ, վտիտ, տիտ, օժիտ...:

բ) Թ՝ աղկիթ (ծկնկիթ), առիթ, բլիթ, գաւիթ, երիթ, զենիթ, խիթ, խրճիթ, ծղրիթ, կիթ, կնճիթ, կողկողիթ (մակալեզու), կամիթ, հաւկիթ, հարսանիթ, ծանծախարիթ, մզկիթ, շիթ, սամիթ, փթիթ, քիթ են.:

Բառային այս հոծ փաղանգին դիմաց կը գտնենք ընդամէնը **փիւրիդ**, որ կը գրուի նաեւ **փիւրիթ**, եւ **քղամիդ**. երկուքն ալ յունարէնէ փոխառութիւն են, էապէս գրքունակ բառեր, այսինքն՝ ոչ-գործածական բառեր, որոնք բառարաններէ դուրս չեն եկած, այս պատճառով ալ հայերէնի արտասանական քմայքներուն չեն ենթարկուած, այլ անփոփոխ պահած են իրենց մոմիացած

ուղղագրությամբ: Ունինք նաեւ **ծղրիդ**, որ հաւասարապէս կը գրուի **ծղրիթ**. կարելի է ըսել նոյնիսկ, որ գոնէ արեւմտահայերէնի մէջ անելի տիրապետող է **ծղրիթ**-ը:

Արդ, լեզուական այսպիսի միջավայրի մը մէջ, որ կը խուսափի **իդ** բառավերջէն, ինչ որ նախնական **Դաւիդ** մը,- եթէ երբեք գոյութիւն ունեցած է ան,- շատ դիւրաւ հետզհետէ պիտի դառնար **Դաւիտ** կամ **Դաւթ**՝ ենթարկուելով հայկական արտասանութեան, մանաւանդ որ շատ յաճախուած անուն մըն էր ան, հետեւաբար ենթակայ՝ հայերէնի հնչիւնաբանական ասանդոյթներուն եւ ...քմայքներուն ալ:

Ենթադրելի է, որ այս անունը Աստուածաշունչի թարգմանութենէն զգալիօրէն առաջ մտած ըլլայ մեր բարբերուն մէջ, բերանացի կիրարկութեան ճամբով, եթէ ոչ հրեաներու կամ ասորիներու շփման բերումով,- ինչ որ անհաւանական չէ,- առնուազն գիրերու գիտը կանխող հարիւր տարիներուն, երբ աստուծաշնչական անունները ականջով կ'ընկալուէին միայն, եւ ճիշդ այս միջոցին յունարէնի կամ ասորերէնի մէջ արտասանուած **Դաւիդ** անունը հետզհետէ «հայացաւ» ու տուաւ **Դաւիթ**. այն աստիճան, որ Աստուածաշունչի թարգմանութեան առթիւ մեր թարգմախիչները ձեռով մը կատարուած իրողութեան առջեւ գտնուեցան ու չհետեւեցան ո'չ յունարէնին, ո'չ ասորերէնին, այլ հետեւեցան հայեցի արտասանութեան: Այլապէս, եթէ թարգմանութեան ճամբով մտած ըլլար ան, ապա անկարելի է, որ այդ օտար բնագրերը՝ ասորերէն թէ յունարէն, հայերէնը յանգեցնէին **Դաւիթ** տառադարձութեան:

Այս ծիրէն ներս յիշատակութեան արժանի է մեր **կանթեղ** բառը եւս, որուն առթիւ նմանապէս խախտած է դասական տառադարձութեան կանոնը: Արդարեւ, բոլոր արեւմտեան եւ սեմական լեզուները այս բառը կը գրեն լեզուատամնային ծայնեղ պայթականով՝ **ծ-ճ-**՝ որ կը համապատասխանէ մեր **Դ**-ին, իսկ մենք զայն կը գրենք **Թ**-ով:

ՈՎ

Հայերէն Աստուածաշունչի մէջ կը հանդիպինք մեծաթիւ յատուկ անուններու, որոնք օժտուած են ՈՎ բաղադրիչով. օրինակ՝ Մովսէս, Յակովբ, Յովակիմ, Յովասափ, Յովէլ, Յովհաննէս,

Յովնաթան, Յովնան, Յովսէփ, Նասաովն, Ուլբէդ, Սադովկ, Սիմովն եւ շատ ու շատ ուրիշներ: Արդ, ո՛չ ասորերէնը, ո՛չ ալ յունարէնը ունէին **Վ** հնչիւնը, ինչպէ՛ս բացատրել, ուրեմն, այս բաղաձայնին յառաջացումը այնքան մեծաթիւ յատուկ անուններու մէջ, որոնցմէ մէկ քանի նմուշներ միայն թուեցինք վերը: Եւ ոչ միայն յատուկ անուններու. զայն կը գտնենք հասարակ բառերու մէջ եւս, ինչպէս՝ **յովտ, ովկիանոս, լեզէովն, արիովթ** եւն., որոնք յունարէնէ փոխառութիւն են եւ յունարէնի մէջ, սակայն, **Վ** չունին: Ծիշդ ի՞նչը մղած է մեր թարգմանիչները, որ այս եւ նմանատիպ հայերէն բառերը օժտէին, աւելի ճիշդը խճողէին տառով մը, որ կը բացակայէր թարգմանելի բնագրերէն ու լեզուներէն:

Ուշադիր սերտողութիւնը ցոյց կու տայ, որ այս բոլոր Ու-երը սեմական յատուկ անուններու կամ բառերու հնչիւնական-արտասանական թելադրանքով չեն յառաջացած, այլ պարզապէս կը համապատասխանեն յունարէնի Օմեգա կոչուած տառին. ուրեմն՝ հոն, ուր յոյնը իր բառը կը գրէ Օմեգայով, հայերէնը անոր դիմաց ընդհանրապէս կը հանէ Ու տառախումբը, մինչ յունարէնի Օմիկրոնին դիմաց կը գտնենք պարզապէս Ո: Այսինքն՝

Օմեգա—Ու Օմիկրոն—Ո

Ինչո՞ւ: Բացատրութիւնը մատչելի կը դառնայ, եթէ նկատի ունենանք Օմեգա տառին՝ **Ω**, Մեսրոպի օրով ունեցած հնչիւնական արժէքը: Արդարեւ, անցեալին յունարէնը ունեցած է երկու տեսակ **օ**. Կարճը կամ պզտիկը, որ կը կոչուէր Օմիկրոն (**միկրոն** կը նշանակէ պզտիկ - Ա.Ե.) եւ կը գրուէր ճիշդ մեր **օ**-ին պէս՝ **Օօ** (խորքին մէջ՝ մե՛նք է որ հետագային գրեցինք յունարէնի ձեւով), իսկ միւսը՝ երկարը կամ մեծը, որ Օմեգան էր (**մեգա** կը նշանակէ մեծ - Ա.Ե.): Արդի յունարէնի մէջ ամանակային այս տարբերութիւնը այլեւս ջնացած է, եւ այդ երկուքը հաասարապէս կարճ կ'արտասանուին, հետեւաբար յոյն դպրոցականներն ալ ներկայիս կը չարչարուին որոշելու համար, թէ «**օ**» հնչիւնը ո՞ր մէկով պիտի գրեն՝ Օմիկրոնով, թէ՞ Օմեգայով:

Արդ, Օմիկրոնը հնչիւնական արժէքով կը համապատասխանէր մեսրոպեան Ո-ին, որ նոյնպէս կարճ է մեր բոլոր ծայնատրներուն նման: Սակայն տարբեր էր Օմեգան. ան երկար կ'արտասանուէր, իսկ հայերէնը երկար ծայնատր՝ ընդհանրապէս, իսկ երկար Օ՝ յատկապէս, չէ ունեցած, հիմա ալ չունի: Ահա այս բացը

յաչս յունարէնին լրացնելու համար է որ մեր թարգմանիչները, որոնք շատ ընտիր յունագէտներ էին, մասնատրաբար Սահակ կաթողիկոսը, որ գլխաւոր թարգմանիչն էր Աստուածաշունչի, յարգելով յունական այս երկու տառերուն հնչիւնական տարբերութիւնը, Օմիկրոնը ներկայացուցած են Ռ-ով, իսկ Օմեգայի պարագային՝ Ռ-ին կից աւելցուցած են Վ մըն ալ, եւ Օմեգան մեր թարգմանութեանց մէջ դարձած է Ով (Ω=Ով):

Մինչեւ այստեղ ամէն ինչ յստակ է:

Շփոթը կը սկսի ասկէ անդին. այս Ով-ը ինչպէ՞ս կ'արտասանուէր մեր առաջին թարգմանիչներուն կողմէ, ճիշդ անոնց, որոնք հաստատեցին տառադարձական այս կանոնը, իբրեւ միահնչիւն երկար Օ՛, ինչպէս ներկայիս մենք պիտի գրէինք ու արտասանէինք Օ՛, թէ՛ իբրեւ լիարժէք երկհնչիւն Ով, այսինքն՝ ներառելով Վ-ին բնիկ արտասանութիւնն ալ, ինչպէս մենք այսօր կ'արտասանենք այդ երկհնչիւնը Յովհաննէս, Յովնան, Յովսէփ յատուկ անուններուն մէջ: Նման հարցադրում մը, որքան գիտենք, ոչ մէկ ատեն կատարուած է: Արդ, տողերս գրողին կարծիքը այն է, որ յիշեալ փոխառութեանց Ով բաղադրիչը կ'արտասանուէր իբրեւ երկար Օ՛, ճիշդ յունական Օմեգային համազօր, եւ ոչ թէ իբրեւ երկհնչիւն Ով: Ինչո՞ւ այսպէս կը մտածենք: Այն պարզ պատճառով, որ անհեթեթ պիտի ըլլար յունարէնի հնչիւնաբանութեան յատուկ նրբութիւն մը յարգելու եւ նշելու համար հայերէնի մէջ, այդ լեզուի բառերուն, որոնց հանդէպ երկիւղալի յարգանք ունեցած են մեր թարգմանիչները, հայերէն արտասանութեան խառնէինք հնչիւն մը, այսինքն՝ Վ հնչիւնը, որ խորթ էր յունարէնին: Ուրեմն, մեր կարծիքով՝ այդ Վ-ն՝ Ռ-ին կից, արտասանելի չէր, այլ խաղացած է մեր արդի ուղղագրութեան մէջ կիրարկուող բացականչութեան կամ երկարի նշանին դերը, երբ այդ երկարով կ'օժտենք յատկապէս ձայնարկութիւններ՝ օ՛, ա՛, ո՛հ եւն.: Թերեւս մտածուի, թէ այս պարագային նախընտրելի պիտի չըլլա՞ր, որ Մեսրոպ Ռ-ն պարզապէս օժտէր յատուկ նշանով մը ու այսպէս ստացուած տառը փոխարինէր յունական Օմեգան: Ճիշդ է, կարելի էր. սակայն ամէն գործիչ ունի իր ճաշակն ու ոճը. Մեսրոպ բացարձակապէս խուսափած է ձայնային ամէն նշանէ, որով այնքան խճողուած են այլ այբուբեններ, յատկապէս սեմականները, օրինակ՝ արաբերէնը:

Շատ յատկանշական է հետեւեալը. յունական այդ Օմեգան կը համապատասխանէ սեմական, այս պարագային՝ եբրայական ու ասորական⁷ Ուա Թ տառին, որ իր կարգին երկար Ու մըն է կամ երկար Օ մը. օրինակ **اوب** անունը տառադարձուած է **Լաթ**, հայերէնը՝ **Յովք**. նկատելի է համապատասխանութիւնը ասորականին, յունականին ու հայերէնին միջեւ՝ **Ք=ω=Ով**, ինչ որ կը հաստատուի հարիրաւոր օրինակներով. **թունք** մէկ քանին՝ **يعقوب**-**Աքաթ**-**Յակովք**, **اوسف**-**Լաթդ**-**Յովսէփ**, **عموس**-**Ամուս**, **موسى**-**Մաոշ**-**Մովսէս** եւն.: Բայց ուշադրութիւն, պէտք չէ հետեւցնել, թէ ուրեմն մեր Ով-ը միանշանակ կը համապատասխանէ ասորական Թ-ին. այդ համապատասխանութիւնը գոյութիւն ունի միայն յունարէնի միջնորդութեամբ հայերէնին անցած բառերուն մէջ: Իսկ իոն ուր սեմական փոխառութիւնը կատարուած է ուղղակի՝ առանց **յունարէնի միջնորդութեան**, մեր նախնիները Թ-ին դիմաց հանած են կա՛մ Ու, կա՛մ Ո. օրինակ՝ ասորերէնէ կատարուած **շուկայ**, **շուշան**, **շուշմայ**, **ծոմ**, **շեփոր**, **քարոզ** փոխառութեանց Ու-ն եւ Ո-ն կը համապատասխանեն ասորական **թ-ին**⁸, հատ ու կենտ բացառութիւններ միայն կը խախտեն այս համապատասխանութիւնը,- եւ ասոնցմէ ոչ մէկուն դիմաց հայը Ով դրած է: Ուրեմն Ով-ը ձեւով մը մենաշնորհն էր յունական Օմեգային:

*

Այսքանը դասական հայերէնի ծիրէն ներս, այսինքն՝ այն տարիներուն, ուր Սահակ ու Մեսրոպ ողջ էին, առաւել՝ հաւանաբար քանի մը տասնամեակ ետ, այնքան ատեն որ գործած են անոնց աշակերտները: Հետագայ սերունդները, սակայն, սկսան հետզհետէ մոռնալ, թէ երբեմնի այդ Ով-ը պարզապէս կը ծառայէր վերարտադրելու ու ճշգրիտ արտասանելու յունական Օմեգան, եւ սկսան զայն արտասանել իբրեւ լիարժէք երկինջիւն Ով, այսինքն՝ **օւ**, ճիշդ ինչպէս այսօր մենք կ'արտասանենք զայն **Յովհաննէս**, **Յովսէփ**, **Յովնաթան** անուններուն ու նմաններուն մէջ: Դժուար է հաւաքական յիշողութիւն պահպանել, մանաւանդ եթէ այդ յիշողութեան առարկան այնքան փխրուն տարր մըն է, ինչպէս էր Ով բաղադրիչին նախնական արտասանութիւնը. ան դատապարտուած էր մոռցուելու, եւ իրօք ալ մոռցուեցաւ: Այս

մոռացութեան մէկ ցայտուն ու գեղեցիկ օրինակ է Անանիա Շիրակացիի կողմէ (Է. դար) Վ-ի ջնջումը կամ զանցառութիւնը **Փիսովն** եւ **Գեհովն** յատուկ անուններէն, որոնք Աստուածաշունչի մէջ գրուած են Վ-ով. «Նաեւ յեղեմական աղբերէն...առաջին **Փիսուն**...իսկ երկրորդ գեպն՝ **Գեհոն**...»⁹:

Կարելի է ենթադրել, թէ մեր Ով դերանունը նմանապէս ծնունդ առած է վերոյիշեալ հոլովոյթով: Դասական հայերէնը Ով չունէր, այլ կ'ըսէր Ո. յիշենք մահամերձ արքային վերջին բառերը՝ «Ո՛ տայր ինձ զծովսն ծխանի...»: Յիշենք նաեւ Աստուածաշունչի մէկ փոքրիկ հատուածը՝ «Ո սիրէ զանձն իւր...»: Այլեւ հրեշտակին հարցումը իւղաբեր կանանց Յիսուսի թափուր գերեզմանին քով՝ «Կին դու, զի՞ լաս, զո՞ խնդրես» (զո՞վ կը փնտռես): Այս երեք օրինակներուն Ո-երը հաւասար են մեր արդի Ով դերանունին: Ուրեմն ի՞նչ պատահած է եւ ինչպէ՞ս Ո-ն դարձած է Ով: Շատ պարզ է. մեր նախնիներն ալ սովորութիւն ունէին Ո դերանունը շատ յաճախ երկար արտասանելու, ինչ որ այս բառին էութենէն բխող կիրարկութիւն մըն է: Այս երկար արտասանութիւնն ալ հետզհետէ գրուած է Ով՝ արտասանուելու համար Ո՛: Սակայն ժամանակի ընթացքին ան պարզապէս արտասանուած է երկինչին Ով, եւ այդպէս ալ հասած է մեզի. ան այլեւս բացականչական առոգանութիւն չունի: Իսկ եթէ կ'ուզենք բացականչական առոգանութեամբ արտասանել, ապա կը գրենք Ո՛վ, այսինքն՝ վրան կ'աւելցնենք բացականչութեան նշանը՝ երկարը. օրինակ՝ Ո՛վ դարք, ո՛վ բարք:

Երկու բառ ալ այս Ով-ին ճակատագրին մասին:

Անգամ մը, որ Ով-ը ըմբռնուած է իբրեւ երկինչին բաղադրիչ եւ արտասանուած է *օւ*, ան որոշ կայունութեամբ գոյատեւած է հնագոյն բնագրերու (յատկապէս շնորհիւ Աստուածաշունչի) մէջ, որոնց վերարտադրութիւնները կամ վերընդօրինակութիւնները կատարուած են մեծագոյն հաւատարմութեամբ եւ բժախնդրութեամբ: Սակայն ժամանակի ընթացքին, մեր լեզուի աշխարհաբարացումին զուգահեռ, թերեւս նաեւ շփուելով այլ լեզուներու հետ, օրինակ՝ արաբերէնին, - ուրկէ կը բացակայի Վ հնչիւնը, - որոշ «սրբագրութիւն» մը սկսած է բնական ճամբով յառաջանալ, եւ Ով-ը սկսած է դառնալ Ո: Այսպիսիներէն թուենք **Յովհաննէս-Օհաննէս-Օհան**, **Յովսէփ-Յուսէփ-Ուսէփ**, **Յակովբ-**

Յակոբ, Սիմովն-Սիմոն, Սողոմովն-Սողոմոն, Սիովն-Սիոն, Թովմաս-Թոմաս-Թումա, Յովբ-Յոր, Քերովբ-Քերոբ, Սերովբ-Սերոբ, Ովսաննա-Օսաննա-Օսան եւն.: Աստուածաշունչի աշխարհաբար նորագոյն հրատարակութիւններուն մէջ յատուկ անուններու բացարձակ մեծամասնութիւնը կորսնցուցած է Վ բաղաձայնը, եւ Ով դարձած է Ո:

Հոն ուր, սակայն, Ով-ը ինկած է երկու ծայնաւորներու միջեւ, ան կը ցուցաբերէ զգալի կայունութիւն մը. օրինակ՝ **Յովասափ, Յովակիմ, Յովաթամ** եւն.. այսպիսիներուն մէջ Վ բաղաձայնը կը կատարէ ծայնակապի պաշտօն եւս՝ արգիլելով յօրանջի յառաջացումը, որ խորթ է հայերէնին. օրինակ՝ մեզի համար անարտասանելի են **Յոասափ, Յոակիմ, Յոաթամ** եւ նմանները, ահա թէ ինչու ասոնք անվթար պահած են Վ-ն:

Հասարակ բառերէն Վ-ն ինկած կը գտնենք **լեզելովն** բառին մէջ, որ դարձած է **լեզէոն**:

Ծանօթ.- Երկար **Ō** ունի ասորերէնը եւս, սակայն մեր թարգմանիչները անտարբեր գտնուած են անոր հանդէպ եւ զայն ընդհանրապէս փառադարձած են Ո,- երբեմն ալ այլ պարզ ծայնաւոր մը,- բացի **krōwē** բառէն, որ փառադարձուած է **քերովբէ**, որ **Ō** փութ է Ով՝ յունարէնի նմանողութեամբ: Ունինք ասորական երկրորդ բառ մըն ալ **srāfē**, որ է **սերովբէ**. յարկանշական է, որ այս վերջինին մէջ ասորական բառամէջի Ալեֆին դիմաց հայը դրած է Ով, մինչ բառամէջի այլ Ալեֆներու հանդէպ անտարբեր գտնուած է ան ու պարզապէս դրած է Ա:

ԱՅ

Մեր քերականական եւ ուղղագրական արդի ձեռնարկներուն մէջ ընդհանրապէս կը տիրէ այն տեսակէտը, թէ հայերէնի մէջ **ա**-ով բառ չի վերջանար, այլ ան կը պահանջէ բառավերջի **յ** մը, օրինակ՝ **ընծայ, շուկայ**. թէեւ այսպէս դաւանողները չեն վարանիր իսկոյն եւ ականայ թուելու քանի մը կիսատ-պոատ «բացառութիւններ», որոնք կը վերջանան **ա**-ով: Այս մտածողութեան հետեանքով բազմաթիւ նոր փոխառութիւններ հետագային մեքենաբար ու բռնագոյնաբար ծանրաբեռնուած են բառավերջի **յ**-ով մը հոն, որ փոխատու լեզուն անոր համարժէքը¹⁰ չէ ունեցած: Մինչդեռ իրողութիւնը այն է, որ **ա**-ով վերջացող

բառեր միշտ ալ գոյութիւն ունեցած են եւ ունին ընդհանուր հայերէնի մէջ եւ անոնք կը ներկայացնեն բաւական կոկիկ ցանկ մը, որ ահաւասիկ.

ա) Դերանուններ՝ սա-դա-նա, սորա-դորա-նորա, սմա-դմա-նմա, սոքա-դոքա-նոքա, սոցա-դոցա-նոցա:

Չանց կ'ընենք ասոնց համապատասխան հայցականները, որոնք նմանապէս կը վերջանան ա-ով:

բ) Չանագան բայերու, յատկապէս ալ լծորդութեան պարզ կանոնաւոր բայերու, հրամայական եղանակի եզակի երկրորդ դէմքի ձեւերը. օրինակ՝ աղա՛, զգա՛, խոկա՛, կարդա՛, հաւատա՛, մուրա՛, տեղա՛, լուա՛, իմա՛, ասա՛, արա՛, երգեա՛, քաւեա՛, օրհնեա՛ են.:

գ) Անսահմանափակ թիով յատուկ անուններ՝ բնիկ թէ փոխառեալ. օրինակ՝ Արա, Շարա, Անանիա, Շաղիտա, Եւա, Աննա, Եղիա, Դալիւա, Սառա, Արաբիա, Նիկիա, Եղեսիա, Գալիլեա են.:

դ) Սովորական բառեր՝ աբբա, ահա, հապա, մեսիա, կասիա, հիմա (այս մէկը միայն աշխարհաբարի մէջ), ալէլուիա, ակադեմիա, լալքա, լութիա են.:

Ասոնց դիմաց ունեցած ենք մօտաւորապէս 150 բառ, որոնք արձանագրուած են վերջագիր այ-ով եւ որոնց մանրամասն ցանկը մեծ բարեխղճութեամբ բերուած է Խաչիկ վ. Աթանասեանի աշխատութեան մէջ¹: Արդի հայերէնի մէջ այս ցանկէն՝ բառավերջի յ-ն արտասանելի է հետեւեալ բառերուն մէջ միայն՝ ա՛յ, բայ (verbe), կայ (կացարան), հայ, ճայ, նայ, պայ (ոգի), ռայ (դրօշակ), վա՛յ: Մնացեալ 143-ին մէջ այդ յ-ն անձայն կամ համր է:

Մեր հետազօտութեան առարկան հետեւեալն է. ի՞նչ էր սկզբնապէս այդ բառավերջի յ-ին հնչիւնական արժէքը հոն, ուր ան կը գրուէր: Արտասանելի՞ էր ան, թէ՞ համր էր, ինչպէս այսօր է պարագան:

*

Առաջին նուագ կը տարուինք մտածելու, թէ ան, այդ, կ'արտասանուէր, այլապէս ինչո՞ւ պիտի գրուէր: Այս մտածողութեան կը նպաստէ նախ եւ առաջ գոյութիւնը այն բառերուն, որոնք ա-ով կը վերջանան: Եթէ մնացեալներուն մէջ

բառավերջի յ-ն պիտի չարտասանուէր, կարելի էր ասոնք եւս գրել ա-ով, փոխանակ գրելու այ-ով: Մենք ունինք այս կողմնորոշումին նպաստող աւելի զօրատր փաստարկ մը, որ հետեւեալն է. ա-ով վերջացող յատուկ անուններու սեռականը գրաբարի մէջ, գէթ սկզբնապէս, կը ստացուէր յ-ի մը յաւելումով. այսպէս՝ **Եղիա-Եղիայ, Եղեսիա-Եղեսիայ, Յուդա-Յուդայ** են.: Արդ, հայերէնի, գրաբար թէ աշխարհաբար, մնացեալ բոլոր բառերու պարագային ուղղականն ու սեռականը երկու տարբեր հոլովածեւեր ունին, ինչ որ կը նշանակէ, թէ այս երկուքին տարբերակումը անհրաժեշտութիւն է հայեցի մտածողութեան համար. հայը չի կրնար մտածել ու խօսիլ, եթէ արտասանութեամբ չզանազանէ ուղղականի ու սեռականի տարբերութիւնը: Քանի այսպէս է, ապա ուրեմն **Եղիա-Եղիայ** տիպի տարբեր ուղղագրութիւնները, որոնք վկայուած են մեր մատենագրութեան մէջ, պէտք է ունենային տարբեր արտասանութիւն եւս. այլ խօսքով՝ ասոնցմէ առաջինը բառավերջին արտասանուէր պարզապէս **ա**, իսկ երկրորդը՝ **այ**. ասոնք զանազանելու ուրիշ ձեւ ու միջոց չէր կրնար ըլլալ: Եւ վերջապէս ունինք այս մտածողութեան նպաստող երրորդ փաստարկ մը եւս. ծանօթ են փոխառեալ բառեր, որոնք փոխաստու լեզուներուն մէջ օժտուած են բառավերջի կիսաձայնով մը, որ համարժէք է մեր յ-ին. այսպիսիներէն թուենք **վկայ**, որ ունի պարսկական ծագում, ուր ան կը գրուի *vikay*, որուն *y*-ն արտասանելի է եւ համահունչ է մեր յ-ին. մեր **մեքենայ** բառը յունական փոխառութիւն է, իսկ յունարէնի մէջ բառս *μηχανή* է, որուն վերջին տառը արտասանելի է եւ համարժէք է մեր յ-ին. եւ վերջապէս յիշենք ասորական Եղեսիա մայրաքաղաքի Ուռհայ անուանումը, որ ասորերէնի մէջ կը գրուէր *Orhāi*, որուն *i*-ն կը համապատասխանէ սեմական *ʿi*-ին, որ նմանապէս արտասանելի է եւ համարժէք է մեր յ-ին:

Բառավերջի յ-ի արտասանութեան ի նպաստ կը խօսին նաեւ մեր այն բառերը, որոնց մէջ ան ունի քերականական տարբերակիչ արժէք. օրինակ՝ **գամ-գաս-գայ**, ուր յ-ն ցուցիչն է եզակի *գ*. դէմքին ի հակադրութիւն մ-ին եւ *ս*-ին, որոնք կը բնորոշեն *ա*. եւ *բ*. դէմքերը: Ըստ այսմ ալ բառավերջի յ-ն արտասանելի պէտք է ըլլար **ապագայ, առարկայ, ենթակայ**,

ներկայ, բացակայ, հետագայ բառերուն եւ նմաններուն մէջ: Ան արտասանելի պէտք է եղած ըլլայ այն բառերուն մէջ, ուր մաս կը կազմէ քերականական մասնիկի մը, ինչպէս՝ **կամ-կամայ, արքարքայ, ընծեռ-ընծեռայ**: Ան արտասանելի էր **եայ** վերջածանցին մէջ՝ **աշտեայ, ափսեայ, բազեայ, հրեայ, պաշտօնեայ, քուեայ, անդեայ, դժնեայ, դուզնաքեայ** են.. այսպէս է, քանի որ եթէ այդ **յ-**ն չարտասանուէր, ապա **եայ** ածանցը չէր կրնար հետագային է դառնալ. **եայ>է** հնչինափոխութիւնը կամ ամփոփումը կրնայ յառաջանալ միայն **յ-**ի արտասանութեան պայմաններուն մէջ հետեւեալ աստիճանումով՝ **եայ>եյ>է**, ուրեմն՝ **աշտեայ>աշտեյ>աշտէ**: Եթէ բերուած օրինակներուն մէջ բառավերջի **յ-**ն չարտասանուէր, այդ բառերը պիտի զգենային տարբեր տարազ մը՝ **աշտեայ>աշտե**, քանի որ **եա** արտասանութիւնը կը յանգի **ե-ի**, օրինակ՝ **ատեան-ատենապետ, մատեան-մատենագիր** են..:

Այս ալ ըսենք, որ վերոնշեալներուն դիմաց ունինք այնպիսի փոխառութիւններ, որոնց բառավերջի **յ-**ին արտասանութիւնը արդարացնող կամ հաստատող փաստարկները կը խուսափին մեզմէ. այսպիսիներէն թուենք՝ **սպայ, սարբինայ, կլիմայ, սիղորայ, փոստուայ** են.. այս փոխառութեանց դիմաց փոխատու լեզուն բառավերջի կիսաձայն չունի. ուրե՛մն: Պէտք է ենթադրել, որ այսպիսիները նուիրականացած են համաքանութեամբ: Սակայն այս մասին՝ քիչ անդին:

Վերոնշեալ բառերու կամ բառախումբերու վրայ ալ հիմնուելով մենք կրնայինք անվարան վճռել, որ այն օրերուն, երբ Մեսրոպ կը յօրինէր մեր ուղղագրութիւնը, բառավերջի **յ-**ն ամէնուրեք արտասանելի էր. ու վե՛րջ: Բայց այս չէ պարագան. կացութիւնը տարբեր է: Արդարեւ, աչքի առաջ ունինք ասորական մեծաթիւ փոխառութիւններ, որոնց վերջի **յ-**ին արտասանութիւնը ոչ մէկ արդարացում ունի. այս փոխառութիւնները մեզ կը դնեն բոլորովին նոր կացութեան մը առջեւ:

Հայ-ասորական յարաբերութիւնները կը սկսին Քրիստոսէ առաջ եւ այնուհետեւ անընդմէջ կը շարունակուին մեր պատմութեան ողջ տեւողութեան, ըսենք՝ մինչեւ Մեծ Եղեռնը, եթէ ոչ մինչեւ մեր օրերը: Այս գոյակցութենէն, ինչպէս նշուած է նախապէս, մեզի կը հասնին մօտաւորապէս 210 բառեր, որոնց

մէկ կարեւոր մասը ամէնօրեայ շփումներու արդիւնք է, միւս մասը՝ թարգմանութիւններու ճամբով մտած է մեր լեզուին մէջ: Ասորերէնէ փոխառութիւններուն մէջ այ-ով ամաւորող բառերուն թիւը կը գերազանցէ միւս բոլոր փոխառութիւնները միասին առած: Այ վերջաւորութիւնը այնքան բնորոշ է ասորական փոխառութեանց, որ երբ հայերէն բառի մը վերջը հանդիպինք այս բաղադրիչին, պէտք է նախ մտածենք անոր ասորական ծագումին մասին, նոյնիսկ եթէ արտաքին երեւոյթները տարբեր ուղղութիւն թելադրեն. օրինակ՝ մեզմէ շատեր կը կարծեն, թէ **փիլիսոփայ** բառը յունարէնէ փոխառութիւն է, մանաւանդ որ այսպէս մտածողները չեն վարանիր մինչեւ իսկ ստուգաբանելու բառիս արմատները, որոնք իրօք ալ յունական են: Բայց եւ այնպէս մեր այս բառը յունարէնէ փոխառութիւն չէ, այլ ասորերէնէ, ուր ան կ'արտասանուէր ճիշդ մերիրնին պէս՝ **փիլիսոփա**, մինչ յոյները զայն կ'արտասանեն **փիլիսոփոս** (աւելի ճիշդը՝ ֆիլիսոֆոս):

Վերոնշեալ 210 փոխառութեանց 140-ը ասորերէնի մէջ օժտուած է բառավերջի Ալեֆով մը: Անցնելով հայերէնին՝ ասոնց մեծ մասը կորսնցուցած է այդ բնիկ Ալեֆը. մեր լեզուին մէջ բառավերջի այ-ով արձանագրուած են հետեւեալները՝ **աբեղայ**, **ագուգայ** (ջրանցք), **աթութայ** (տառ, գիր), **գուրպայ** (որ դարձած է գուլպայ), **գոպայ** (համեմային բոյս մը), **լումայ**, **խլայ** (զգեստ), **ծնծղայ**, **կաթսայ**, **կապելայ**, **կասկառայ**, **կարկուրայ** (նաակ), **կթխայ** (զաւաթ, բաժակ, թրքերէն՝ դատեհ), **հեզենայ** (կարդալ, հեզել), **հռիտորայ** (որ յետոյ դարձած է հռետոր), **հրեայ**, **մամոնայ**, **մանանայ**, **մաշարայ** (հիւանդութիւն մը), **շափիւղայ**, **շիփորայ** (որ յետոյ դարձած է շեփոր), **շուկայ**, **շումրայ** (վայրի սամիթ), **շուշմայ**, **շուփայ** (ծարիր), **պողոտայ**, **սաբայ** (ծեր, երէց), **սատանայ**, **տղայ**, **փեզենայ** (բոյս մը՝ սատապ), **փիլիսոփայ**, **քահանայ**, **քաղդեայ** (գուշակ), **քուրայ**, **քուսիթայ** (վղար) են.: Արդ, ասոնցմէ ոչ մէկը ասորերէնի մէջ օժտուած է բառավերջի սեմական ֆ-ով, որ կարենար թելադրել մեր բառավերջի յ-ն, այլ ունին Ալեֆ մը այդ դիրքին վրայ, ինչ որ պէտք է Ա տար հայերէնի մէջ. ուրեմն ի՞նչ կ'ընէ այդ յ-ն մեր բառերուն վերջը, աւելի պարզ ըսած՝ ինչպէ՞ս կ'արտասանէինք մենք վերոնշեալ բառերը, բառավերջի **a-ով**, թէ՞ **ay-ով**:

Աճառեան կը մտածէ, որ ասորական փոխառութեանց բառավերջի յ-ն արտասանելի էր, իսկ անոր գերմանացի հայագէտ ուսուցիչը՝ Հիբշմանը, որ հմուտ ասորագէտ ալ էր, «կը կարծէր, որ հայերէնի մէջ վերջածայն այ կը հնչուէր ա, որովհետեւ տարօրինակ կը գտնէր, որ հայը ասորիներէն a լսէր եւ ինքը ay գրէր»¹²: Ինչպէ՞ս բացատրել այս «հակասութիւնը»:

Փորձենք պատասխանել տառադարձական այս առեղծուածին:

Սեմական լեզուները, որոնցմէ մէկն է ասորերէնը կամ արամէերէնը, ունեցած են ու կը շարունակեն ունենալ մինչեւ այսօր, երկու տեսակ ծայնատր՝ կարճամանակ ու երկարամանակ: Կարճ ծայնատրները ներկայիս կը նշանակուին ծայնային նշաններով միայն, որոնք կը դրուին գիրենք կանխող բաղաձայնին վրան կամ տակը, իսկ երբեմն ալ բնաւ չեն նշանակուիր. մինչ երկար ծայնատրները հարկադրաբար կ'արձանագրուին բառին կազմին մէջ و-ي-ا տառերով: Արդ, հայերէնը կարճ ու երկար ծայնատրի զանազանութիւն չունի, ինչպէս այդ տեսանք արդէն յունարէնի Օմեգային առթիւ. մեր բոլոր ծայնատրները կարճ են: Սակայն այս հանգամանքը պատճառ չէր կրնար ըլլալ, որ մեր նախնիները չնկատէին օտար, իմա՝ ասորերէնի, նրբութիւնները: Ասորերէնը այնքան ծանօթ ու հարազատ էր մեր թարգմանիչներուն,- չմոռնալ, որ մեր գիրերը Ասորիքի մէջ հնարուած են,- որ անոնք չէին կրնար անտեսել կամ աննկատ ձգել ասորական բառերու վերջը արտասանուող երկար ա-ն: Հնչիւնաբանական ու տառադարձական այս կացութիւնը անոնք լուծած են, ահա, բառավերջի այդ Ալեֆին դիմաց արձանագրելով Այ տառախումբը, որ պէտք է ծառայէր արտասանուելու ոչ թէ իբրեւ ay, այլ իբրեւ a': Որեմն ա' եւ ոչ թէ այ: Այսպէս լուծուած է հարցը մեր առաջին թարգմանիչներուն՝ Սահակի, Մեսրոպի, Եզնիկի, Կորիւնի ու ասոնց գործակիցներուն ու ժամանակակիցներուն կողմէ: Այս լուծումը ձեւով մը մէկ զուգահեռ տարբերակը կամ հաւասարագործ էր յունական Օմեգային տրուած լուծումին, որ այդ տառին դիմաց հանուած Ով-ն էր: Որեմն՝

Օմեգա>Ով Ալեֆ>Այ

Այս երկու հնարներն ալ ծառայած են օտար բառերը ճիշդ ու հարազատ արտասանելու:

Այսպիսին էր կացութիւնը մեր առաջին թարգմանիչներուն եւ անոնց անմիջական աշակերտներու օրերուն, ըսենք՝ Ե. դարու մօտաւորապէս մինչեւ վերջերը, երբ ահա հայերէնի մէջ սկսան յառաջանալ պատմական հնչիւնափոխութեան շատ բարդ ու տարողունակ երեւոյթներ, որոնցմէ մէկն ալ կը վերաբերի բառավերջի յ-ին, որ սկսաւ պարզապէս համրանալ, հոն ուր ան գոնէ երբեմն շատ հաւանաբար կ'արտասանուէր. այսպէս՝ **խաղայ, բարոյ, սիրոյ** սկսան արտասանուիլ **խաղա, բարոս, սիրոս** եւն.: Ինքնաբերաբար մոռացութեան մատնուեցաւ նաեւ բառավերջի յ-ին դերը ասորական փոխառութեանց մէջ: Այնուհետեւ նոր հասնող սերունդներու մտածողութեան մէջ բառավերջի յ-ն,- ինչ ալ եղած ըլլար անոր ծագումն ու դերը,- ըմբռնուեցաւ իբրեւ ուղղագրական համր տաբու մը, ձեւով մը զարդ, որ յատուկ էր հայերէնին եւ պէտք է հարկադրաբար երեւէր բառավերջի ա-էն (եւ ո-էն) ետք եւ առանց որուն կարելի չէր ըմբռնել մեր բառերը, ճիշդ ինչպէս մենք կամ մեզմէ շատեր կը մտածեն այսօր ալ: Եւ ճիշդ այս մտածողութիւնը պատճառ դարձաւ, որ հետագային բառավերջի յ-ով գրուէին այն բոլոր նոր փոխառութիւնները, որոնք ո՛չ փոխատու լեզուներու մէջ յ կը բովանդակեն, ո՛չ ալ հայերէնի մէջ կ'արտասանուին յ-ով: Մինչդեռ, մեր նախնիները, ինչպէս տեսանք, անվարան ա գրած են հոն, ուր բառս կ'արտասանուէր բառավերջի ա-ով, եւ այ դրած են հոն, ուր ան կ'արտասանուէր բառավերջի այ-ով: Ահա այդպիսի փոխառութեան սխալ մեկնաբանուած ու տառադարձուած կամայական օրինակներ՝ անկախ իրենց կենսունակութենէն եւ արդի հայերէնի մէջ ունեցած յաճախականութենէն.

ա) Արդի պարսկերէնէն

Աշկարայ (անայլայլ, առանց այլեայլի, անտատան), **բահրայ** (տասանորդ), **բէշարայ** (խեղճուկ), **բէվաֆայ** (անհաւատարիմ), **զառինայ** (մկնդեղ), **թամաշայ** (տեսարան, խառնակութիւն), **խարուանդայ** (իշավար), **շահնայ** (ոստիկան), **քուֆթտայ** եւն.:

Ասոնք փոխ առնուած են պարսիկներու իսլամացումէն ետք եւ ընդհանրապէս մերժուած են գրական հայերէնի կողմէ: Հատ ու

կենտ կը կիրարկուին ժողովրդախօսակցական մակարդակի վրայ միայն:

բ) Արաբերէնէ:

Բակլայ, կապայ, հինայ, հերիսայ, նշայ, նուսխայ (դեղագիր, հմայագիր), **քուշնայ** (ուտելի բոյս մը), **օշնայ** (մամուտի տեսակ մը), **դուռայ** (վերարկու), **կարուրայ** (միզաման), **մաշարայ** (ածու), **նուպայ** (ջերմութիւն), **շումրայ** (վայրի սամիթ), **սափրայ** (մաղծ):

Աւելի նորագոյն փոխառութեանց մէջ զգալի է որոշ տատանում մը.

օխա - Գայայեան եւ Աթանասեան կը գրեն յ-ով, Տէր Խաչատուրեան՝ առանց յ-ի, հայր Կռանեան չունի:

քուլա - Գայայեան չունի, միաները գրած են յ-ով:

մեսիա - յ-ով գրութեան ոչ մէկ պարագայ:

լուբիա - յ-ով գրութեան ոչ մէկ պարագայ:

Անշուշտ գովելի օրինակ մըն է այս վերջինը. սակայն ինչու՞ **բակլայ**-ն պէտք էր յ-ով վերջանար. չէ՞ որ երկուքն ալ արաբական փոխառութիւններ են, այսինքն՝ որդեգրուած են լեզուական նոյն շրջանէն ու միջավայրէն:

մուսա - միշտ կը վերջանայ յ-ով (Մ. Պեշկիթաշեան արդէն կանխած է աշխարհաբար գրողները ու կիրարկած է այս բառը **մուսայ** ձեւով. «*Ուր հէգ մուսայս մարն ի յերեր մոռանայցէ երգել զսէր...*»):

ամիրա - Գայայեան չունի. Աթանասեան կը գրէ յ-ով, իսկ Տէր Խաչատուրեան ու Կռանեան կը գրեն առանց յ-ի:

ՈՅ

Այս տառագոյգը աշխարհաբարի մէջ ունեցած է եւ արեւմտահայերէնի մէջ մինչեւ հիմա կը շարունակէ ունենալ երեք տարբեր արտասանութիւններ՝ նայած անոր դիրքին.

ա) երկու բաղաձայնի միջեւ ան ունի երկբաբառային **օսյ-ոյ** արտասանութիւնը, ինչպէս՝ **քոյր-քոյր**, **կոյտ-կոյտ**, **թոյն-թոյն** են.:

բ) բաղաձայնի մը ու ծայնաւորի մը միջեւ ան ունի **օյ** արտասանութիւնը, ինչպէս՝ **գոյական, հոյականայ, շոյանք** են.: Այս նոյն արտասանութիւնը ունի ան միավանկ գոյականներու վերջը. օրինակ՝ **գոյ, խոյ, կոյ, հոյ, Նոյ**:

գ) բազմավանկ բառերու վերջը ան ունի **օ** արտասանութիւնը, օրինակ՝ **դշխոյ-դժխօ, պիտոյ-պիտօ, սիրոյ-սիրօ, հանածոյ-հանածօ, պահածոյ-պահածօ** են.: Այս նոյն արտասանութիւնը ունի ան միավանկ գրաբարեան **գոյ** բային մէջ եւ, որ եզակի օրինակ է ամբողջ հայերէնի մէջ:

Իսկ ինչպէ՛ս կ'արտասանուէր ան իին՝ դասական հայերէնի մէջ, ըսենք՝ Մեսրոպի օրով: Արդի տուեալներով՝ մենք ոչ մէկ ստոյգ պատասխան ունինք այս հարցումին, մասնաւորաբար բ. եւ գ. կէտերու առնչութեամբ, որոնք այնքան ալ չեն հետաքրքրեր մեզ, քանի որ ներկայիս պիտի ծանրանանք միմիայն ա. կէտին, այսինքն՝ **ոյ-ի** ենթադրեալ երկբարբառային արտասանութեան վրայ միայն:

Այս կիրարկութիւնը կը գտնենք մասնաւորաբար պարսկերէնէ մեծաթիւ փոխառութեանց մէջ, օրինակ՝ **anōš-անոյշ, kapōt-կապոյտ, kōr-կոյր, kōt-կոյտ, makōk-մակոյկ, mōk-մոյկ, patrōk-պատրոյգ** եւ շատ ու շատ ուրիշներ, որոնց մէջ **ոյ** կը զուգակշռէ միջին պարսկերէնի **ō** երկար ծայնաւորը (**ոյ=ō**): Այս վերջին ծայնաւորին էութիւնը ծանօթ է արդի լեզուաբանութեան. ան կը ներկայացնէ սեմական կամ փինիկեան **w** տառը, որ պարսկերէնի մէջ հաասարապէս կ'արտասանուէր իբրեւ երկար **O** եւ երկար **Ou**, ճիշդ ինչպէս է պարագան ներկայիս արաբերէնի մէջ, երբ ան կը կիրարկուի իբրեւ ծայնաւոր (եւ ոչ իբրեւ բաղաձայն):

Եւ ահա մենք կը բախինք այն նոյն հարցումին, որ ծառացաւ մեր առջեւ յունական Օմեգային եւ ասորական Ալեֆին առթիւ, որոնք նմանապէս երկար ծայնաւորներ են: Մեր տառադարձութեանց մէջ մտնող **Յ** կիսաձայն տառը (օրինակ՝ **անոյշ-ին** մէջ.) կ'արտասանուէ՛ր, թէ՛ կը ծառայէր միայն երկարելու Ռ-ին արտասանութիւնը: Այսինքն՝ **անոյշ-ը անո՛ւյշ** էր, թէ՛ **անո՛ւշ**: Ժիշդ ինչպէս որ Օմեգան կրող յունարէն բառերը Վ չեն ունեցած իրենց կազմին մէջ, եւ իրենց վերջը Ալեֆ կրող ասորական բառերը **Յ** չեն ունեցած իրենց վերջը, այնպէս ալ **Օ** ունեցող պարսկական բառերը **Յ** չեն ունեցած իրենց կազմին մէջ: Հապա ուրկէ՛ կու գայ հայերէնի **Յ-ն** եւ ի՞նչ է ասոր հնչունական արժէքը: **Անոյշ-ը, օրինակ, անՈ՞շ** էր, **անՈ՞ւշ** էր, թէ՛ **անՈՒՅշ** էր: Այսօր դժուար է հաւատալ **անոշ** արտասանութեան մը, բոլորովին անտեսելով **յ** տառին ներկայութիւնը այսպիսիներու կազմին մէջ,

բայց եւ այնպէս մենք ունինք բաական զօրատր կռուան մը այսպէս մտածելու. հայերէնէ փոխ առնուած վրացական բառերու մէջ այդ յ կիսաձայնը չէ արձանագրուած, բացակայ է ան. օրինակ՝ մեր **համբոյր**-ը վրացերէնի մէջ տուած է **ամբորի**, այս ալ կը նշանակէ, որ վրացին հայուն բերնէն (**հ**)**ամբոր** կը լսէ եւ ոչ թէ (**հ**)**ամբույր**: Այս տրամաբանութեամբ ալ պարսկական **Օ**-ն մնացեալ բառերուն մէջ եւս պիտի արտասանուէր իբրեւ երկարացուած **Ո**, այսինքն՝ **Ո՛** եւ ոչ թէ **Ոյ**. ուրեմն՝ **անո՛շ**, որուն մէջ մետրոպեան **Յ**-ն կը ծառայէր պարզապէս երկարելու մետրոպեան **Ո**-ն, որ ունէր **Օ**-ի արտասանութիւնը. այլ խօսքով՝ **ՈՅ** զուգակշիռն էր պարսկական **Օ**-ին, որ է **Ո՛**, ճիշդ ինչպէս յունական տառադարձութեան մէջ **Ով**-ը **Ո՛** էր, իսկ ասորական տառադարձութեանց մէջ **Այ**-ը **Ա՛** էր:

*

Այսպէսով մենք կը յանգինք տառադարձական շատ հետեւողական սկզբունքի մը, որ գործած է դասական հայերէնի մէջ, ուր մեր նախնիները հարազատօրէն ներկայացնելու համար յունարէնի, ասորերէնի ու պարսկերէնի երկար ծայնատրները,- որոնցմէ զուրկ է հայերէնը,- հայկական համապատասխան պարզ ծայնատրները օժտած են կիսաձայնով մը, որ ասորերէնի ու պարսկերէնի պարագային **Յ**-ն է, իսկ յունարէնի պարագային **Ի** կիսաձայնն է, սակայն տրուած ըլլալով որ **Ո**-ն իրեն կից **Խ**-ով պիտի արտասանուէր **ՈԽ**, ապա **Խ** կիսաձայնը փոխարինուած է **Վ**-ով:

Այս հետեւողականութիւնը հաստատող բաւարար օրինակներ տուինք արդէն: Պատահած են կարգ մը փոխանցումներ եւս ի նպաստ **Ոյ**-ին. օրինակ՝ յունարէն **ων** բառը տառադարձուած է **յոյն**՝ փոխանակ **յովն**-ի, որ սպասուած ձեւն էր (ուրիշ ոչ մէկ անգամ **ω** տառադարձուած է **ոյ**). ասորական **yaxmūrā** բառը տառադարձուած է **յամոյր**՝ փոխանակ **յամուր**-ի, որ իր կարգին սպասուած ձեւն է (քանի որ ասորական **ū**-ն, որ ըստ էութեան երկար **Ու** մըն է այդ լեզուին մէջ, հայերէն կանոնաւորապէս պարզ **Ու** տուած է), նմանապէս ասորական **zauga** բառը, որ տրամաբանօրէն պէտք է տար **զաւզ** (**Au=Աւ**), որպէսզի հետագային դառնար **զօզ**, իր կարգին տուած է **զոյզ**: Ասոնք օրինակներ են, որոնք կը հաստատեն **Ոյ**-ին կենսունակութիւնն ու վայելած ժողովրդականութիւնը:

ԿՐԿՆԱԿ ԲԱՂԱԶԱՅՆ

Ծանօթ իրողութիւն է, որ հայերէնը միշտ ալ խորշած է արմատական կրկնակ բաղաձայնէն. եղած օրինակները խաբուսիկ են. այսպէս՝ կկու-կուկու, ճճի-ճիճի, տարր-տարեր, թթու-թութու, մրրիկ-մրուրիկ եւն., ուրեմն այս կրկնութիւնները յառաջացած են հնչիւնափոխութեան հետեւանքով միայն: Յատկանշական է, որ կրկնակ բաղաձայնէ խուսափումը անշեղ գործած է փոխառութեանց պարագային եւս, բոլոր լեզուներէ, սակայն յատկապէս ասորերէնէ կատարուած փոխառութեանց մէջ, ուր կրկնակ բաղաձայնի պաշարը զգալիօրէն կը գերազանցէ միւս լեզուները: Ստորեւ տեսնենք այն լուծումները, որ հայերէնը տուած է ասորերէնէ փոխառեալ կրկնակ բաղաձայններուն:

Մեր հաշտումներով՝ ասորական փոխառութեանց 19-ին բնորոշները օժտուած են կրկնակ բաղաձայնով. պատշաճութեան համար երկու անջատ խումբերով կը սերտենք ասոնք: Զախին կը դնենք ասորական բնորոշը, աջին՝ հայերէն համարժէքը:

ա) գեզզըթա - գզաթ (թուրդ)

գուբբա - գուբ (փոս)

կակկըա - կաքաւ

խածծինա - կացին

մըզալլըթա - մազաղաթ

մըխատտա - մախաթ (դուր)

մաննա - մանանայ

մաշշար - մաշար

շաբբըթա - շաբաթ

սափփիլա - շափիւղայ

սափփար - սափրել

քեննարա - քնար

Այս խումբի ասորական բառերը, անցնելով հայերէնին, ստացած են բաական խայտաբղետ լուծումներ: Ութ բառեր՝ **գզաթ, գուբ, մազաղաթ, մաշար, շաբաթ, սափրել, շափիւղայ, քնար**, պարզապէս նետած են իրենց բաղաձայններէն մէկը եւ պահած են միայն միւրը՝ առանց որեւէ փոփոխութիւն մտցնելու պահուած բաղաձայնի որակին մէջ: **Կաքաւ, կացին, մախաթ** բառերը հայերէնի մէջ նմանապէս նետած են իրենց բաղաձայններէն

մէկը, սակայն մնացող բաղաձայնը փոխած է իր որակը. ասորական զոյգ խոյերը հայերէնի մէջ տուած են մէկական խոյ շնչեղ՝ կկ>ք, ծծ>ց, տտ>թ: Իսկ ասորական մաննա բառին կրկնակ ոնգային բաղաձայններուն միջեւ հայերէնը մոծած է ա ձայնաւորը՝ պարզապէս խոսափելով բաղաձայնի կրկնութենէ:

բ) ազգանա - անգան (սանդ, լական, տաշտ)

թագգար - թանգար (վաճառական)

ծեծծըլա - ծնծղալ

մագգըլա - մանգաղ

շափփուդա - շամփուր

քաքքըրա - քանքար

խագգուրա - խնծոր

Այս խումբի ասորական բառերը, անցնելով հայերէնին, իրենց զոյգ բաղաձայններէն առաջինը վերածած են ն-ի՝ զգ>նգ, ծծ>նծ, փփ>մփ, քք>նք, զգ>նծ: Շամփուր-ին մէջ ն-ի փոխարէն ունինք մ, որովհետեւ հայերէնի մէջ բ, պ, փ պայթականներէն առաջ ն չի կրնար գալ, այլ միայն մ. իսկ բառավերջի ասորական դ-ին հայերէնի մէջ ր-ի վերածումը խորթ չէ հայերէնին, օրինակ՝ պարսկական **adšav** բառը հայերէն տուած է **արշաւ**, այլ օրինակներ չեն պակսիր: Ինչ կը վերաբերի **խագգուրա-խնծոր** զոյգին, Աճառեան ոչ մէկ ակնարկութիւն ըրած է ասոր, մինչ Հիւքշման կը մտածէ, թէ կրնայ պատահիլ, որ ասորիները իրենք փոխ առած ըլլան այս բառը հայերէնէն, թէեւ հակառակն ալ անկարելի չի համարեր¹³: Այս վերջին պարագային **գ>ծ** անցումը բոլորովին օրինաչափական է. պարսկերէնէ փոխառութեանց մէջ եւս կը գտնենք նման անցումներ՝ **darzak>դերձակ**, **zēt>ձէթ** եւ ուրիշներ:

Աճառեան, ակնարկելով բ. խումբի օրինակներուն, կը գրէ. «Մի խումբ բառերի մէջ, ուր որ ասորին ունի կրկնակ բաղաձայն, հայերէնի մէջ առաջինը դառնում է ն»¹⁴: Աճառեանէն ետք ուրիշ լեզուաբան մը կը կրկնէ նոյն միտքը՝ հիմնուելով ասորական **քաքքար**-ին վրայ, որ հայերէն դարձած է **քանքար**. «Ինչպէս տեսնում ենք բառամիջի երկու **քք** հնչիւնները հայերէնում վեր են ածուել **նք**-ի, սա օրինաչափ է ասես սեմական լեզուներից հայերէնին անցած բառերի համար. որտեղ կրկնակի պայթական հնչիւններ կան բառամիջում դրանց դիմաց հայերէնում առաջինը վեր է ածում ոնգային **ն** հնչիւնի: Օրինակ՝ ասորերէն **մագգելա**

*հայերէն մանգաղ...*¹⁵: Ինչպէս նկատելի է, նման ակնարկ մը կրնայ մեծ շփոթի տեղիք տալ՝ ձգելով այն տպաւորութիւնը, թէ ասորական բառերու այդ կրկնակ բաղաձայններէն առաջինին ն-ի վերածումը միայն հայերէնին յատուկ երեւոյթ մըն էր, ինչ որ ճիշդ չէ: Նման հնչիւնափոխութիւն մը գործած է հայերէնէն դուրս ու հայերէնէն անկախ՝ լեզուական բոլորովին տարբեր միջավայրերու ու պայմաններու մէջ, որոնք շատ ծանօթ չեն. օրինակ՝ ազգանա դարձած է ինգան՝ արաբերէնի մէջ, ծեծծըլա>ծանածլ՝ եթովպերէնի մէջ, մագգըլա>մինգալ՝ արաբերէնի մէջ, քաքքըրա>զինգոր՝ ղպտերէնի մէջ: Հիւշման բերած է թագգարա>թանգարա օրինակը մանդայերէնէն, որ սեմական շիջած լեզու մըն է: Բաց աստի, ասորական մշշար բառին դէմ մենք ունինք մաշար (սողոց)՝ առանց ն-ի, մինչ արաբերէնը ունի մինշար՝ ն-ով. այս մէկ հատիկ օրինակը պէտք է բաւէր հաստատելու համար, որ ասորական կրկնակ բաղաձայններէն առաջինին ն-ի վերածումը հայերէնին յատուկ երեւոյթ մը չէ, եւ թէ հայերէնը միայն հետեւող եղած է աւելի ընդհանրական երեւոյթի մը, որ կայացած է իրմէ դուրս ու իրմէ անկախ եւ որուն ծննդաբանութիւնը կը խուսափի մեր գիտութենէն: Շատ հաւանական է, որ գոյութիւն ունեցած ըլլայ ասորական բառբառ մը, որ կրկնակ բաղաձայններէն առաջինը ն-ի վերածելու հակամէտ էր, եւ հայերէնը, որ կը խորշի կրկնակ բաղաձայնէ, հետեւած ըլլայ յիշեալ բարբառին: Այս առթիւ պիտի թուենք շատ յատկանշական պարագայ մը. այս նոյն երեւոյթը զարմանալիօրէն կը պարզեն կարգ մը յունական ծագումով բառեր եւս. օրինակ՝ յունարէն ερυγγιον բառը լատիներէն տուած է eryngium (հայերէնը՝ երնջնակ), ուր առկայ է gg>ng հնչիւնափոխութիւնը: Յոյները իրենք ասորական այբուբենը կոչած են στρογγυλή (stroggulé), եւ այս անունը այսօր համաշխարհային բանասիրութեան մէջ ծանօթ է estrangelo անունով, ուր դա՛րձեալ առկայ է gg>ng հնչիւնափոխութիւնը: Աւետարանին յունարէն անունն է Ευαγγελιον (Euaggelion), որ արաբերէն դարձած է انجيل, իսկ ֆրանսերէն՝ Evangile. Երկու անուանումներուն մէջ ալ առկայ է gg>ng հնչիւնափոխութիւնը, որ ոչ մէկ առնչութիւն ունի հայերէնին հետ: Յունական σπόγγος (spoggos) բառը հայերէն, այո, տուած է սպունգ, բայց նոյնը

արաբերեն տուած է إسفنج, ֆրանսերեն՝ éponge, իսկ անգլերեն՝ sponge. այս բոլորին մէջ առկայ **gg>ng** հնչիւնափոխութիւնը, ըսելու հարկ չկայ, չէր կրնար հայերէնի ներգործութեամբ յառաջացած ըլլալ:

Բերենք կրկնակ բաղաձայնի պարզեցման քանի մը այլ օրինակներ եւս. մեր **եկեղեցի** բառը փոխառութիւն է յունարէնէ, ուր ան կը գրուի երկու **կ**-ով. մեր **քուռակ**-ը փոխառութիւն է պարսկերէնէն, ուր ան կը գրուի երկու **ր**-ով, իսկ եբրայական **ռաբբի** բառը ընդհանրապէս տառադարձած ենք **ռաբի**, **ռաբուն**, հազուադէպ՝ **րաբուն(ի)** ձեւը եւս. յիշենք Շնորհալիի «Առաւօտ լուսոյ»-էն՝

*Րաբունդ երկնաւոր,
Րոպեա՝ զաշակերպս
Րամից երկնայնոց:*

ԾԱՆՕԹԱԳՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

- ¹ Պարսկական գիրերը մեծ տարածում ունէին հայոց առօրեային մէջ,- ինչպէս յատուկ նշած է Մովսէս Խորենացի,- սակայն գոյութիւն չէ ունեցած պարսկերէն որեւէ գրատուր երկ, որ թարգմանութեան արժանացած ըլլայ եւ որով հաստատուած ըլլայ պարսկերէնէ-հայերէն տառադարձական աւանդոյթ մը:
- ² Հրաչեայ Աճառեան, *Հայոց Լեզուի Պարմութիւն*, Ա. Հալոթր, Երեւան, Հայպետհրատ, 1940:
- ³ Արմենակ Եղիայեան, *Մեսրոպեան Տառերու Ակունքները*, Անթիլիաս, Տպ. Կաթողիկոսութեան Հայոց Մեծի տանն Կիլիկիոյ, 2005, էջ 19, 20 եւ յաջորդը:
- ⁴ Իբրեւ սեմական այբուբենի նմուշ ընտրած ենք արաբականը այն տրամաբանութեամբ, որ ան աւելի մատչելի է հայ ընթերցողներուն, այլապէս պէտք է գիտնալ, որ արաբերէնը դասական շրջանին անձանօթ էր մեր մատենագիրներուն: Ցամենայն դէպս իրենց գրաբանական յատկութիւններով սեմական բոլոր այբուբենները իրարու նման են:
- ⁵ Հրաչեայ Աճառեան, *Հայոց Անձնանունների Բառարան*, Հոր. Բ., Հրատ. Սեան, Տպ. Սեան, 1972, էջ 22:
- ⁶ Նկատի ունի՞նք դասական եթովպերէնը, որ կը կոչուէր Գեեզ եւ որը յառաջացած է արաբական կամ նախարաբական բարբառէ մը: Եթովպացիներու նախնիները, գէթ ասոնց մեծագոյն մասը, եկած են պատմական Սաբայէն, որ կը համապատասխանէ Արաբական թերակղզիի մօտադրապէս ծայրագոյն հարափին՝ արդի Եմենին:
- ⁷ Ե. դարուն փինիկերէնն ու արամէերէնը շիջած լեզուներ էին, իսկ սեմական միւս ժողովուրդներուն, գոնէ արաբներուն, հետ որեւէ շփում չունէինք: Սեմական ըլլալով կը մնային ասորերէնն ու եբրայերէնը:

⁸ Յունարենը շատ անկատար կը տառադարձեր սեմական բառերը, քանի զրկուած էր ասորական ու եբրա **א-ב-ג-ד** տառերէն, որոնց դիմաց պարզապէս կ'անճրկէր ան ու չէր ալ յաջողեր միօրինակ վերաբերում ցոյց տալ՝ իր այս ընթացքին մէջ զարմանալի հեշտութեամբ մը քարշ տալով հայերէնը ես:

Այսպէս՝ **א-ב-ג-ד** տառերը հաասարապէս կը տառադարձեր իր մէկ հատիկ **Σ**-ով, իսկ **ε** տառը ընդմիշտ կը ջնջէր՝ ոչինչ ունենալով դնելիք անոր դիմաց. օրինակ՝ **شعون** յատուկ անունը յունարէն տուած է **Σίμων**, որուն հետետողութեամբ հայերէնը գրած է Սիմովն՝ առանց նկատի ունենալու, որ ունինք մետրոպեան **Σ** տառը. թէեւ այլուր այս նոյն անունը ուղղակի ասորերէնի վրայէն տառադարձուած է Շմատն ձեւով ալ, ինչ որ շատ անելի հարազատ է սեմական արտասանութեան: Յունարէնը իսպառ կ'անտեսէր սեմական **א** տառը, որուն դիմաց ոչինչ կը դնէր, իսկ **ב-ի**ն հանդէպ ունէր կրկնակի վերաբերում մը. կամ **χ** մը կը հանէր անոր դէմ, կամ ընդմիշտ կ'անտեսէր զայն. այսպէս, սեմական **בא** անունին դիմաց յունարէնը դրած է **Ραχβή**, այսինքն՝ **ב-ի**ն դիմաց հանած է **χ**, որ **ի**ս կ'արտասանուի. իսկ այս **χ-ն** հայերէն կու տայ **Ք**, ուստի անունն տառադարձուած է **Ռաքէլ**, որ այնքան հեռու է սեմական քնորդէն հոն, ուր կարելի էր պարզապէս գրել Ռախիլ: Իսկ **כ** բառին մէջ, որ կը նշանակէ **դաշտ**, յունարէնը բոլորովին ջնջած է **ב-ն** ու գրած է **ακελ**, որուն հետետողութեամբ հայերէնն ալ մեքենաբար դրած է **ակեղ**՝ իր կարգին անտեսելով քնագրային **ב-ն**, որուն դիմաց ասորերէնէ թարգմանութեանց մէջ կանոնաւորապէս կը գտնենք մետրոպեան **ի**ս մը: Վերջին օրինակ մըն ալ այն այլանդակ զառաժումներէն, որոնց մատնած է մեզ յունարէնը. **حاف** յատուկ անունը բոլորովին խեղեալ տառադարձութեամբ մը յունարէն տուած է **Αμφακουα**, որուն դիմաց հայերէնը հաասարմօրէն իր կարգին հանած է **Ամբակում**, մինչդեռ առարկայական մօտեցում մը պիտի տար Խաբակկուկ կամ Խաբաքուկ. ու՛ր է **Ամբակում-ը** եւ ուր...**Խապաքուկ-ը**:

⁹ Աշոտ Աբրահամեան, *Անանիա Շիրակացու Մարտնագիրութիւն*, Երեւան, 1944, էջ 242:

¹⁰ Մետրոպ Յ տառը յղացած էր իբրեւ ոչ-վանկարար կիսածայն **Ի** մը. մինչ այս վերջինը լիարժէք ու վանկարար ծայնատր մըն է: Այս նրբութիւնը եւ պերճանքը օրին միայն հայերէնի այբուբենը ունէր: Յունարէնի **ι** տառը,- որ **iota** կը կոչուի, հայերէն՝ յովտ,- կը կիրարկուէր թէ՛ իբրեւ լիարժէք ծայնատր, թէ՛ իբրեւ կիսածայն: Յունական այս տառին զոյգ կիրարկութիւններով ծոտուած էր սեմական **י** տառը, որ **yod** կը կոչուէր եւ որը նմանապէս ծայնատր է (օրինակ՝ **י** բառին մէջ) ու կիսածայն է (օրինակ՝ **יח** բառին մէջ): Ուրեմն **Σ-ն** **iota-ին** ու **yod-ին** միայն կիսածայնային կիրարկութիւնները կը զուգակշռէր տառադարձութեանց պարագային:

¹¹ Խաչիկ Վրդ. Աթանասեան, *Յանգարան եւ Թանգարան Հայ Լեզուի*, Պէյրութ, Հայ Կաթողիկէ Տպարան, 1961:

¹² Աճառեան, *Հայոց Գրերը*, Վիեննա, 1928, էջ 318:

¹³ Հայերիս Հիւքման, Հայագիրական Ուսումնասիրութիւններ, Երեւան, էջ 278, § 44:

¹⁴ Աճառեան, Հայոց Լեզուի Պարմութիւն, Հոր. Ա., էջ 346:

¹⁵ Ներսէս Մկրտչեան, Բառերի Կենսագրութիւնից, Երեւան, Զանգակ-87, 2008, էջ 196:

A FEW ISSUES IN CLASSICAL ARMENIAN transliteration

(Summary)

ARMENAG YEGHIAYAN

armenag@gmail.com

The author focuses on certain aspects of Classical Armenian transliteration, basing his study on fifth-century Armenian root words borrowed from the Latin, Greek, Persian, Hebrew and Assyrian languages.

He argues that Classical Armenian established a very deep and broad transliteration tradition, setting a precedent from the first time those borrowed words were written in Armenian letters.

The author notes that the some 1400 Persian root words imported to Classical Armenian all came through the centuries-old daily communication that existed between the two nations. This is why the transliteration of these words does not follow a strict and well-established set of rules. The borrowed Assyrian words (around 210) were also imported through centuries-old daily communication that existed between the Assyrians and the Armenians. However, these words by and large follow a set of transliteration rules due to the large number of clerics who used to serve in Armenia throughout the 4th and early 5th century, as well as due to the large number of young Armenian students who went to Assyria to learn the language and translate the Bible from Syriac.

Unlike these two cases, all the 900 root words imported from the Greek language came through translating Greek scriptures into Armenian, as Armenians did not have direct daily contact with the Greeks. The author notes that, contrary to expectations, Greek to Armenian transliteration is not consistent.

The author highlights the proper name David, which is transliterated into Armenian as Davith, and argues that the Ethiopian language writes this proper name like the Armenians. Furthermore, he discerns a set of patterns in certain root words borrowed from Greek and hypothesises that Classical Armenian had established a tradition for borrowed words which had double consonants. The author proves as well that 5th century Classical Armenian had established a firm rule regarding the transliteration of elongated vowels (which Armenian lacks) in Assyrian, Greek and Persian, by adding semi-sounds to the corresponding Armenian vowel.

